

TYSK TILSTEDEVÆRELSE I FROLAND UNDER OKKUPASJONSÅRENE 1940-45.

Av Johnny Østreim og Tormod Christiansen

(Opprinnelig publisert i 2015-årboken til Froland Historielag)

Korrigert utgave 04.01.16

-Skisse over Eivindstad kraftverk og Jul 88-del lagt med (falt ut av den opprinnelige artikkelen i årboka)

-Rettet enkelte feil i tekst om maskingeværstilling i Blakstadkleiva.

-Utlånte bilder fra bidragsytene pålagt vannmerke

70 år er gått siden frigjøringen. Generasjonen som opplevde den tyske okkupasjonen av Norge er i ferd med å falle fra. Til tross for alle hyllemeterne som finnes av krigslitteratur, er det fortsatt mange historier som ikke er blitt fortalt.

Under okkupasjonsårene ble det satt i gang utbygging av forsvarsverk i et omfang som er uten sidestykke i norsk historie. Restene av de tyske befestningene er i dag de eneste synlige sporene etter tysk tilstedeværelse. Vi finner dem også i Frolands skoger. De ligger som oftest i nærheten av hus og bebyggelse, men likevel så bortgjemt at de færreste vet om dem. Forfatterne ønsker å takke følgende personer for sine bidrag til denne artikkelen: Kåre I. Apesland, Margit Gundersen, Per Hurv, Kåre Treldal, Ole Georg Fjærbu og Frithjof Johan Ruud. En spesiell takk går til flyhistoriker Jan Thygesen som har bidratt med detaljert bakgrunnsinformasjon om flykrasjet på Messel i 1945.

Stillingen på Ustadheia (mot øst) med utsikt mot Hurv.)

Angrepet 9.-11. april 1940

Den tyske erobringen av Arendal 9. april 1940 foregikk uten at det avfyrt et eneste skudd. Torpedobåten «Greif» stevnet inn til havnen og satte i land 90 soldater med sykler fra Radfahr-Schwadron 234 ledet av Rittmeister Schmidt-Wesendahl. Soldatene besatte raskt Arendal by og Telegrafverkets anlegg ved Stølsviga.

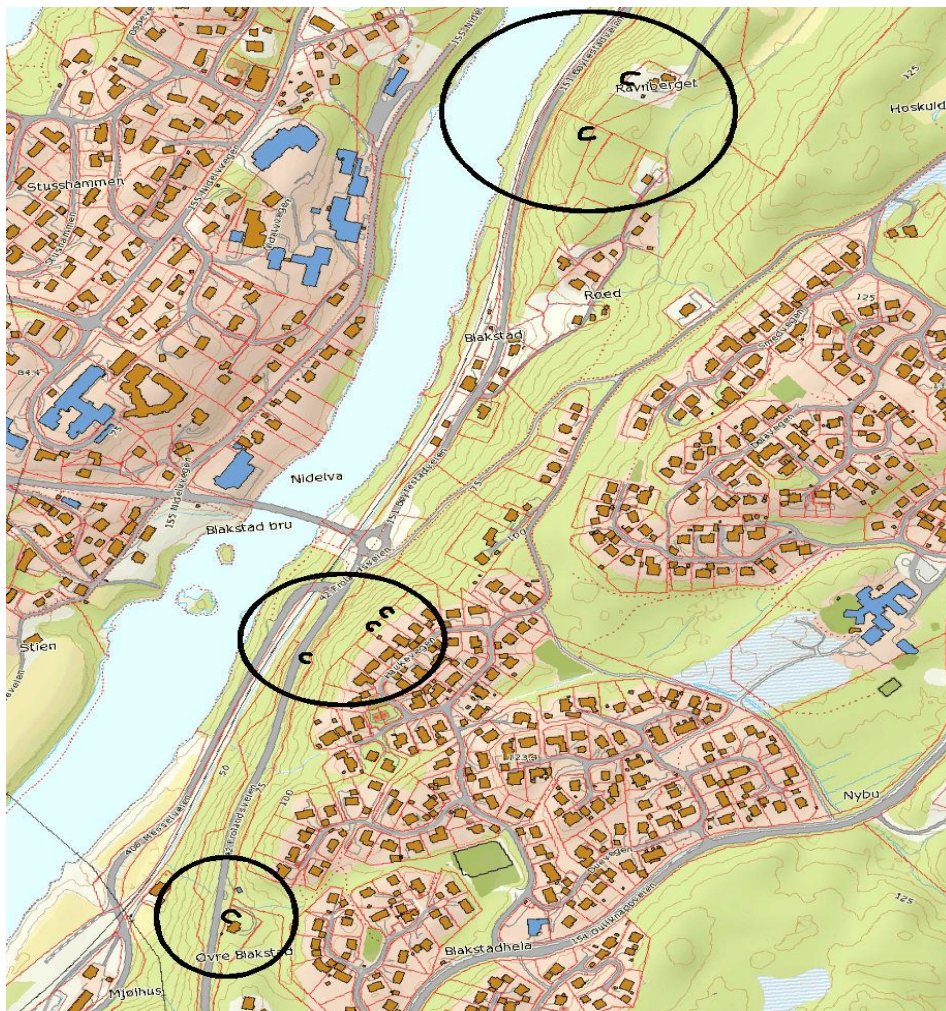
Planen var opprinnelig for soldatene i «Gruppe Arendal» å rykke mot Kjevik og innta flyplassen. Da et tysk fly inntok flyplassen uten å møte motstand 9. april, ble det endringer i planene og styrken ble kommandert i retning den norske troppeleiren på Evjemoen.

På norsk side var det de første dagene en utbredt forvirring om forsvaret av landsdelen. Ordre og motordre ble gitt med noen få timers mellomrom. Styrkene under general Liljedahl ble trukket stadig nordover og innover i landet uten at det kom til skuddvekslinger. På Kjevik hadde vaktroppene fra IR 3, under kaptein Kristian Sundbys kommando, forlatt flyplassen i retning østover på ettermiddagen 9. april etter trusselen om overlegne tyske styrker som angivelig skulle komme rundt Ålefjær.

10. april gikk kaptein Sundby med soldatene fra 2. kompani i IR 3 i stilling rundt Hynnekleiv og Svenes for å stoppe en eventuell tysk fremrykning mot Evje. Før krigen hadde Generalstaben definert Froland som et av flere militære operasjonsområder hvor det ville komme til kamphandlinger. Derfor skulle evakuerte personer fra kystområdene styres unna distriktet. Stillingsbyggingen ble imidlertid brått avbrutt allerede på morgenen 11. april da troppene ble trukket tilbake til Vegusdal. Neste dag kunne de tyske soldatene passere Froland uten å møte motstand.

Gamle Froland kommune

I 1941, etter at tyskerne hadde konsolidert styrkene sine i Sør-Norge, ble det utarbeidet forsvarsplaner for regionen. 214. Infanterie-division, under Generalløytnant Max Horns kommando, hadde ansvaret for invasjonssforsvaret i de to Agderfylkene samt deler av Telemark og Rogaland. Rundt byene langs kysten ble det sommeren 1941 påbegynt forsvarslinjer av maskingeværstillinger, løpegraver og feltmessige bunkere dekket med piggråd. Området rundt Blakstadbrua ble definert som en såkalt fremskutt stilling («Vorgeschobene Stellung») til forsvarslinjen rundt Arendal. På et tysk stillingskart fra høsten 1941 kan man se at det er anlagt tre maskingeværstillinger på Blakstadheia. Fra maskingeværstillingene kunne tyskerne bstryke både jernbanetraseen og veibruen over Nidelva. Det har ikke vært mulig å påvise noen spor av de tre stillingene i dag. Sannsynligvis har utvidelse av veien og boligutbygging på toppen av Blakstad ødelagt stillingene.

Stillingsområdene Blakstadheia og Blakstadkleiva (basert på et tysk kart fra 1941) og Hurveheia.)

På et senere tidspunkt, mellom 1941 og 1944, ble det satt opp maskingeværstillinger på Hurveheia som fortsatt var intakte høsten 2014. Den ene stillingen ligger inne på eiendommen til Jørn Hurv og dekker jernbanetraseen på sletten mellom Ustadheia og Hurveheia. Den andre stillingen har dekningsfelt sørover mot Nidelva. Begge stillingene er bygd opp med lødd stein med to standplasser. Under begge standplassene er det en liten nisje for ammunisjon.

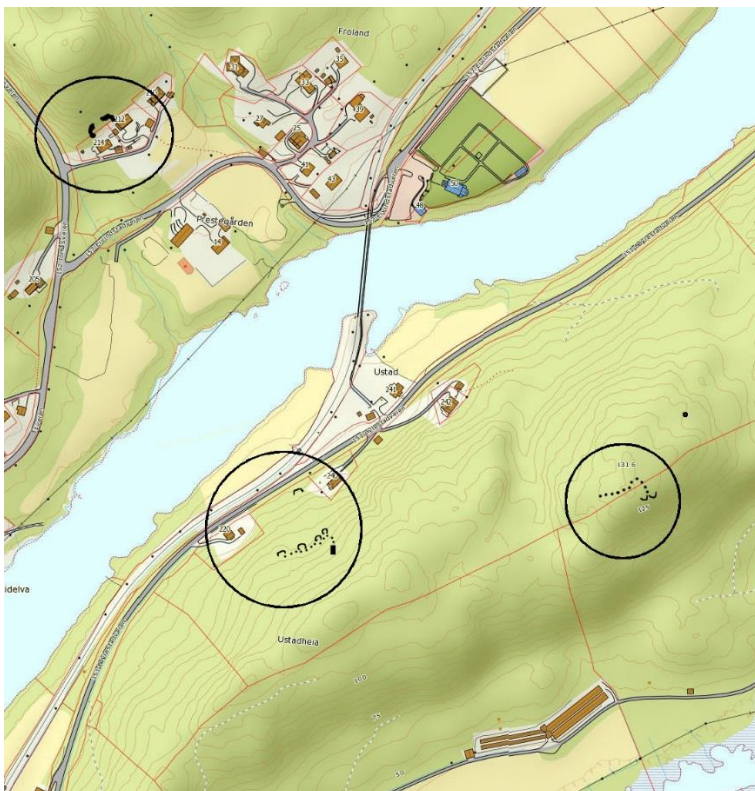
Den ene maskingeværstillingen på Hurveheia.)

Våren 1943 ble 214. Infanterie-Division trukket ut fra Agder og erstattet av 710. Infanterie-division. Samme høst utstedte Hitler et såkalt «Führerbefehl» om at forsyninger skulle spres utover et større område for å unngå tap av materiell ved et alliert angrep. I Norge ble resultatet at flere forsyningslagre ble flyttet bort fra kysten og innover i landet. Hurv i Froland ble utpekt som et fordelingspunkt for matvarer til avdelingene i Arendal. Per Hurv (f. 1937) kan fortelle om tre brakker satt ut på jordene rundt Hurv. Det var snakk om enkle byggverk uten vinduer og bygd på flåter. Den ene brakken hadde ifølge Hurv såkalte «halvtikker» (utbygg) i begge ender. I oppgjørslister etter krigen var dimensjonene på den første brakken satt til 12,5 x 15, mens de to andre var begge målt til å være 12,5 x 30 m. Ved bedehuset på Hurv ble det gravd ned en bensintank med kapasitet på 50 cbm. Bedehuset var også rekvirert som lagerbygning og innkvartering. Basert på en oversikt satt i sammen etter freden av Direktoratet av fiendtlig eiendom, ble det registrert et skur ved det gamle kommunelokalet, vaktstue på Mjølhusmoen, sanitetsbrakke på Mjølhus og en mannskapsbrakke ved (gamle) Froland skole («Salen»).

Bensintanken og forsyningsbrakkene på Hurv. Basert på skisse fra Per Hurv.)

Tyskerne begynte høsten 1944 å sprengte ut et dekningsrom i fjellet bak Jomåsveien 212 og 214 (Prestekleiva), men arbeidet stoppet før det kom til gjennomslag. Før bolighusene kom opp på 70-tallet lå den utsprengte fjellmassen stablet foran de to inngangspartiene. Det er derfor en mulighet for at det var planlagt en stilling som skulle sikre jernbanebruen vestfra.

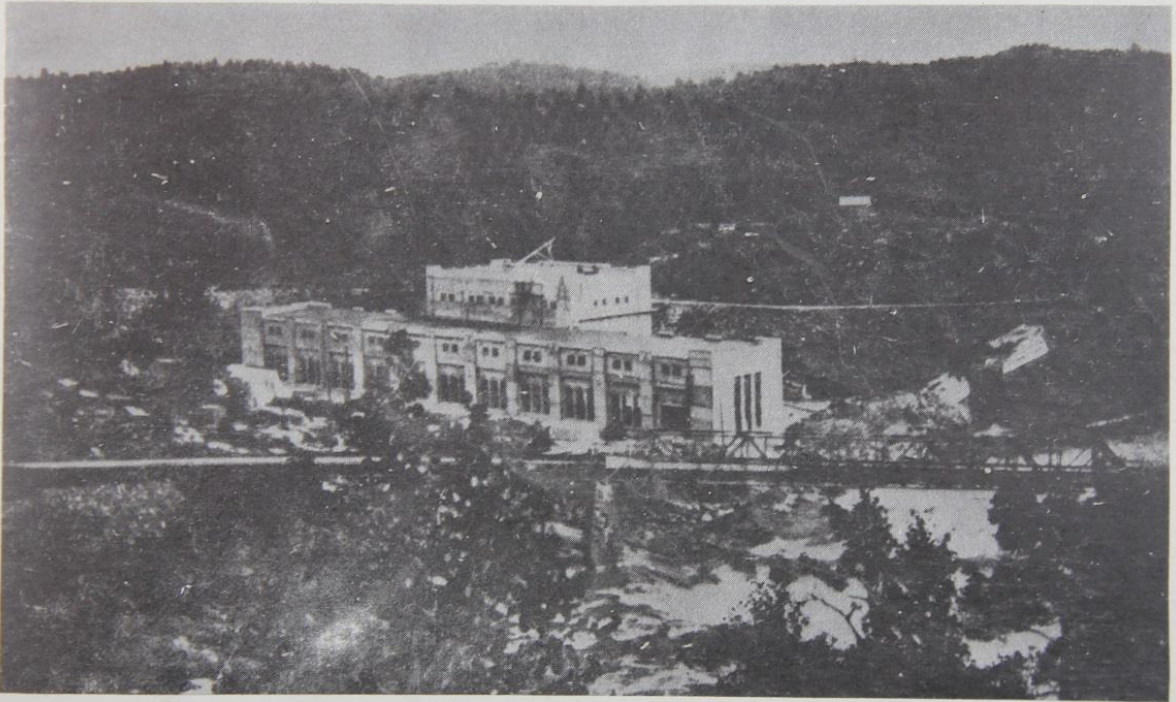

Stillingsområdene på Ustadheia og fjellanlegget på Jomåsveien.)

Det ser ikke ut til å ha vært fast stasjonerte soldater i Froland før juni 1944. Da kom det først et kompani med ingeniørsoldater fra Pionier-Btl. 710 som ble innlosjert ved kirken, og kort tid etter kom det ytterligere et kompani med sambandssoldater fra samme divisjon. Sambandssoldatene ble forlagt rundt på Blakstad. Margit Gundersen (f. 1928) husker det var tyske soldater innkvartert på flere av gårdene i Froland. Det skal ha vært snakk om tre til fire soldater på hver gård sammen med et stort antall hester. Det har ikke vært mulig å identifisere samtlige av de konfiskerte gårdene, men Gundersen husker at det var soldater på gården Songe i Osedalen og på Løvlandsgården hvor det var et skredderverksted. Selv hadde hun fire soldater boende på familiegården. Et tysk kompani hadde mot slutten av krigen en normert oppsetning på rundt 100 mann til sammenligning. Ved Nidarhall ble de hestetrukne vognene samlet i perioder. Det skal ikke vært brukt lastebiler blant avdelingene i Froland, ifølge Gundersen. Kontakten tyskerne hadde med nordmennene var preget av at begge parter forsøkte å innfinne seg med den gjeldende situasjonen best mulig. Flere av de eldre soldatene var familiefedre og oppførte seg vennlige og korrekte, bortsett fra underoffiseren Stander som var en overbevist nazist. Forsamlingslokalet «Salen» og deler av prestegården fungerte som feltkjøkken. Her gikk det daglig ut spann med varm mat til soldatene i området.

Vaktstyrken på Bøylefoss

Høsten 1942 ble flere av kraftstasjonene i Sør-Norge tildelt vaktstyrker til sikring mot sabotasjeangrep etter det første mislykkede angrepet på Vemork (operasjon «Freshman»). Kraftstasjonen på Bøylefoss leverte strøm til Arendal smelteverk på Eydehavn. Smelteverket produserte silisiumkarbid som var en svært viktig komponent i den tyske rustningsindustrien. Kraftstasjonen fikk fra september 1942 en offiser, en underoffiser og ni soldater fra Festningsbataljon 655 til sikring av stedet. De såkalte festningsbataljonene hadde sin opprinnelse fra januar 1942 da Hitler bestemte at det skulles settes opp 10 bataljoner til innsats i Norge. Avdelingene skulle settes inn til vakt og sikring og var svært lite mobile. Våpnene kom fra krigsbytter i tidligere felttog. Soldatmassen var noe blandet; enkelte var veteraner fra første verdenskrig, mens andre knapt hadde fullført rekruttskolen.

94. Bøylefoss Power Station on the Nidelv. Note the nature of the river and the steepness of the valley walls.

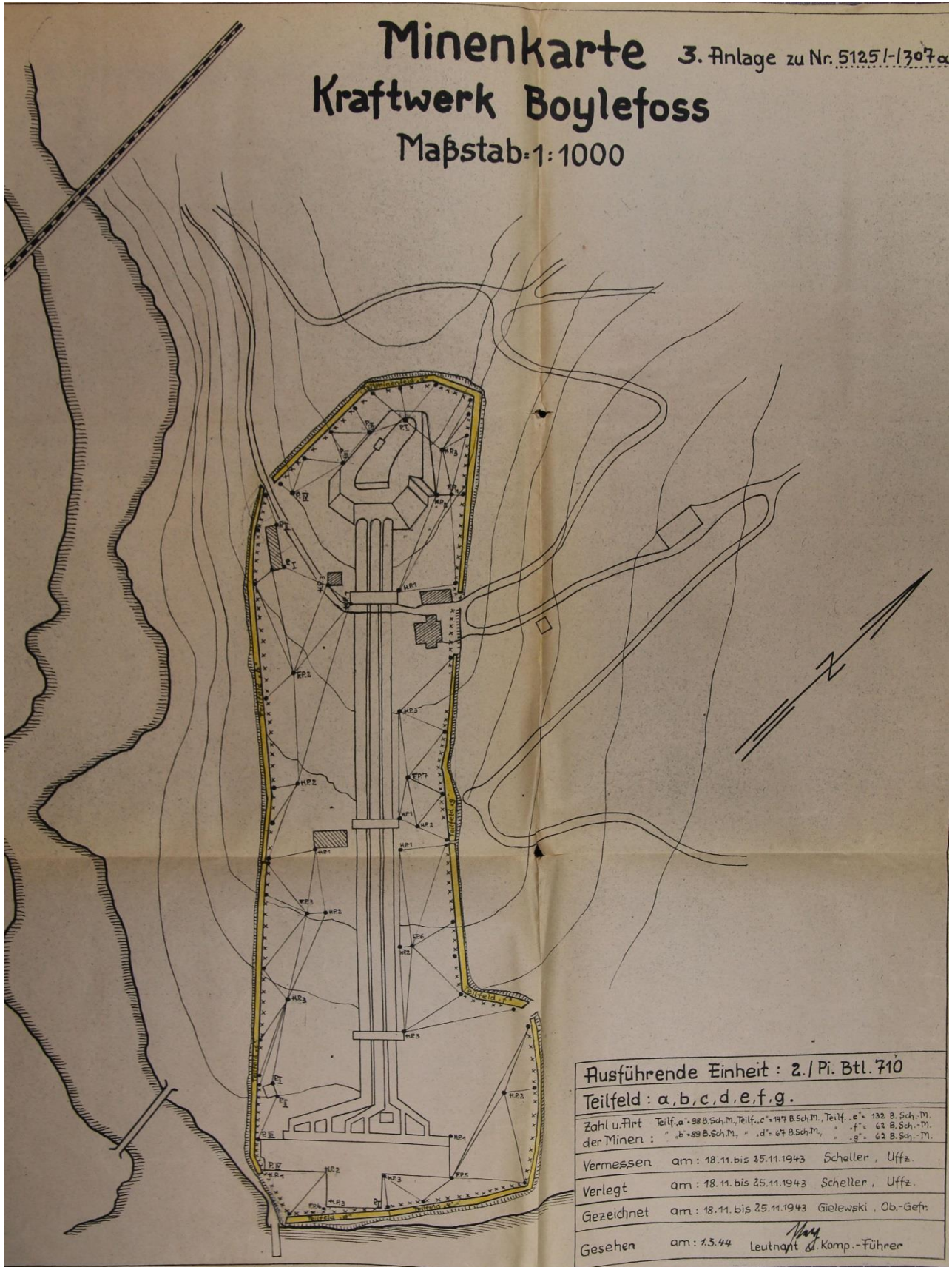
Etterretningsfoto av Bøylefoss kraftstasjon. Norges Hjemmefrontmuseum.)

Kåre Apesland (f. 1925) som bodde på Bøylefoss under krigen, husker godt okkupasjonsårene og den tyske vaktstyrken. De tyske vaktssoldatene var stasjonert i den gamle landhandelen (Setanes butikk). Soldatene skal også ha hatt et kombinert lager og spiserom inne på kraftstasjonen som var avlåst for nordmenn. Vaktrutinene bestod av dobbeltposter som gikk rundt langs rørgatene, nede ved kraftstasjonen og ved landhandelen. Soldatene skal ha vært av eldre årgang. Apesland forteller at de var «lei av krig og elendighet» og lite nazistisk innstilt. Tyskerne gjorde likeså lite av seg overfor de sivile på Bøylefoss. Apesland og de andre ungene på stedet var stadig innom den konfiskerte landhandelen for å få noe ekstra sukkertøy og annen mat av soldatene. På et ukjent tidspunkt under krigen var det en større rassa i Froland. Den tyske vaktssjefen på Bøylefoss løp ned i nattøyet fra det øverste huset og helt ned til porten for å møte troppen som skulle foreta husundersøkelsene på Bøylefoss. Nede ved porten ga vaktssjefen sine forsikringer om at det ikke fantes illegal aktivitet på Bøylefoss, og det førte til at undersøkelsen på stedet ble kansellert. I virkeligheten var flere på Bøylefoss knyttet opp mot hjemmefronten, og eventuelle funn ville gitt alvorlige konsekvenser for det lille samfunnet.

Minenkarte 3. Anlage zu Nr. 51251-1307α

Kraftwerk Boylefoss

Maßstab: 1:1000

Ausführende Einheit : 2./Pi. Btl. 710	
Teilfeld : a, b, c, d, e, f, g.	
Zahl u. Art der Minen :	Teilf. a - 98 B. Sch. M., Teilf. c - 147 B. Sch. M., Teilf. e - 132 B. Sch. M., " b - 89 B. Sch. M., " d - 67 B. Sch. M., " f - 62 B. Sch. M., " g - 62 B. Sch. M.
Vermessen	am : 18.11. bis 25.11.1943 Scheller, Uffz.
Verlegt	am : 18.11. bis 25.11.1943 Scheller, Uffz.
Gezeichnet	am : 18.11. bis 25.11.1943 Gielewski, Ob.-Gefr.
Gesehen	am : 1.3.44 <i>Nagy</i> Leutnant & Komp.-Führer

Minefeltet på Bøylefoss kraftstasjon. RAFA-2863 – Distriktskommando Sørlandet, Ingeniørkompaniet.)

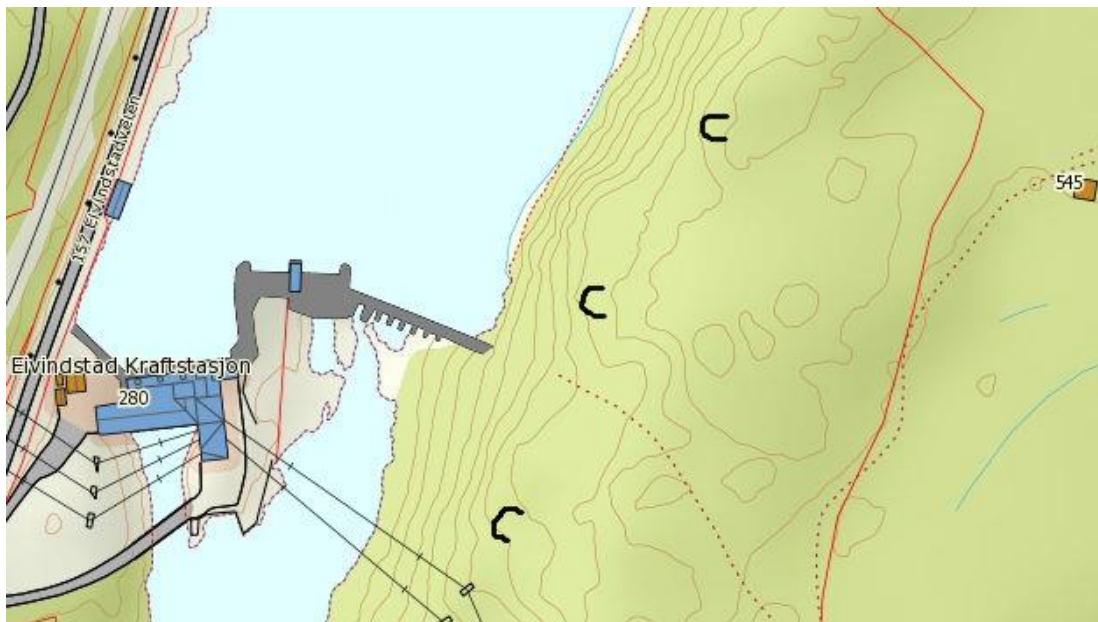
I perioder hadde tyskerne også vakthold ved Haugsjø, men det ble ikke satt opp noen ekstra sikkerhetsforanstaltninger der. Den tyske vaktstyrken bygde ingen nærforsvarsstillinger på Bøylefoss, men ga kun et pålegg til Arendals Fossekompani om å sprengte ut et tilfluktsrom ved kraftstasjonen. På Flatenfoss kraftstasjon på grensen til Froland var det ti soldater fra samme avdeling som bevoktet demningen. Her ble det satt opp en brakke. I februar 1943 ble soldatene i festningsbataljonen forflyttet til Vestlandet. Det har ikke vært mulig å finne ut om tyskerne fortsatte med fast vakthold på Bøylefoss etter denne dato. Minefeltet på Bøylefoss kom noe senere i november 1943 da ble det lagt ut 657 personellminer i betong fordelt på seks minefelt rundt rørgaten. Minen var konstruert med en snubletråd til sprengladningen inne i betongen. Etter krigen måtte tyskerne selv grave opp minene og stå for desarmeringen. I et område litt ovenfor kraftstasjonen ble alle minene samlet og sprengt. Den samlede eksplosjonen fra minene førte til at det gikk flere vinduer på Bøylefoss, ifølge Apesland.

Befestningen av Nidelva sommeren 1944

Sommeren 1944 ga det regionale armekorpsset ordre til 710. Infanterie-Division om at det var nødvendig å forberede seg mot en eventuell alliert fremmarsj oppover langs kysten fra Kristiansand til Oslo. Det ble planlagt flere forsvarslinjer som skulle følge naturlige barrierer i terrenget på østsiden av Nidelva mellom Arendal og Åmli. Mangel på bygningsmateriell og mannskap førte til sterke begrensinger i utformingen av festningsanleggene; stein og tømmer ble i stor grad brukt. Ustadheia ble valgt ut som et av stedene som skulle befestes. Arbeidet ble sannsynligvis ledet av ingeniørsoldatene stasjonert ved Froland kirke.

Utsikt fra den ene maskingeværstillingen ved Eivindstad kraftverk.)

Oversikt på stillingsområdet ved Eivindstad.

Fra de vestvendte høydedragene på heia var det mulig å bestryke begge sider av jernbanebrua. Helt nederst ved veien er det en maskingeværstilling i delvis betong og stein. En kan se at bruken av betong er sterkt redusert med store steiner brukt i blandingen. Ovenfor den enslige maskingeværstillingen ligger det et stillingssystem som har bestått av enkle jordvoller og lødd stein. I dag har naturen nesten visket ut samtlige spor, men det er ennå mulig å se omfanget av stillingssystemet. Det er en mulighet for at det også var en dekningsbunker tilknyttet stillingsområdet. Den er blitt markert som en firkant på kartet. På østsiden på Ustadheia ligger det en steinsatt maskingeværstilling identisk med stillingene på Hurveheia fra tidlig i krigen. Samtlige av bruene i området var også klargjorte for sprengning med demoleringskamre i brupilarene. Sprengstoffet lå trolig lagret i Arendal.

XU-agenten Knut Dale (1920-2013) fikk høsten 1944 informasjon om at det foregikk noe ubestemmelig tysk aktivitet ovenfor Eivindstad kraftstasjon ved Kringlemyr. Dale forsøkte å ta snarveien over dammen, men her ble han stanset av norske vakter som patruljerte. Han fortalte at han skulle et ærend til Solheim, men ble nektet å ta seg over dit. I stedet måtte han sykle over Kirkebrua og følge Bøylestadveien opp til anlegget. Våren 2015 ble det påvist tre maskingeværstillinger på stedet. Samtlige har blitt etablert med alternative standplasser og løpegrav som ga soldatene dekning når man skulle inn eller ut av stillingssystemet. Opprinnelig var sidene av løpegravene avstivet med enten tømmer eller planker, men etter at trevirket har råtnet bort etter krigen har løpegravene kollapset.

Det var ikke den eneste gangen Dale observerte den tyske anleggsarbeidet, omkring samme tid i 1943/44 holdt en gruppe tyske soldater som arbeidet på en stilling øverst i Blakstadkleiva. Sammen med med Oddbjørn Byttingsmyra gjorde han flere opptegnelser av de påbegynte stillingene, selv da en gruppe tyskere kom forbi klarte Dale å forholde seg rolig med å spikke på en stakk. Etter krigen ble Frolandsveien 820 bygget i stillingsområdet, i dag er det ingen rester igjen av forsvarsstillingen.

I slutten av november 1944 stoppet det meste av befestningsarbeidet opp på Sørlandet da 710. Infanterie-Division ble trukket ut av Norge for innsats på kontinentet. Som en erstatning overtok nå 274. Infanterie-Division ansvaret for sikringen av Sør-Norge. I Froland kom det inn et kompani fra Pionier-Bataljon 295 som en erstatning for soldatene som forsvant i november. Avdelingen med ingeniørsoldatene ble brukt som en innsatsreserve langs jernbanen i tilfelle sabotasje. Avdelingen var bare i Froland et kortere tidsrom før den igjen ble avløst av et nytt kompani fra Pionier-Bataljon 274 med en mannskapsstyrke på 128 mann utplassert på Blakstad. Nå skjedde det ingen flere endringer i styrkeoppsettet før 6. mai 1945 da kompaniet ble forflyttet til Arendal.

Gamle Mykland kommune

Hynnekleiv stasjon skal ifølge engelske etterretningsrapporter høsten 1943 ha vært bevoktet av åtte soldater som var stasjonert på skolen rett ved jernbanebruen. Det har ikke vært mulig å finne belegg for vaktstyrken i tyske arkivkilder, men soldatene kan ha blitt rullert langs jernbanestrekningen siden det var tilsvarende banesikringsposter andre steder i Aust-Agder. Vagleik Frigstad (f. 1927) kan bekrefte at tyskerne sperret av terrenget rundt jernbanebruen, men det ble ikke opparbeidet noen sperrestillinger. I en kort periode i 1943 var det også borgervakt på bruen med utkommanderte myklendinger, men de var ikke utplassert parallelt med den tyske vaktstyrken. Det har ikke vært mulig å påvise rester av hverken sperringene eller eventuelle andre installasjoner i området våren 2015.

Tysk tømmerhogst i Mykland

Allerede tidlig i okkupasjonen satte tyskerne i gang en omfattende tvangshogst av tømmer til bruk i stillinger og som brakkemateriale. I den tidlige perioden ble tømmeret for det meste tatt ut av norske arbeidere under norsk ledelse. Etter høsten 1943 ble det organisert et større antall hogstkommandoer med både krigsfanger og tysk mannskap, primært fra Organisation Todt. Den nærmest katastrofale mangelen på drivstoff fra 1943/44 førte til at tyske kjøretøyer i Norge i stor grad ble konvertert til å gå på generatorgass fra trekull. Sommeren 1944 ble det fra tysk hold sendt ut krav til fylkesskogkontoret i Aust-Agder om uttak av 20 000 favner til generatorgass i fylket som kom i tillegg til de eksisterende leveringskravene. I Froland ga det utslag i at Hynnekleiv skole den siste krigsvinteren ble brukt som innkvartering for tømmerhuggere. Hynnekleiv ble av tyskerne utpekt som stasjon for utføring av tømmer (Station für Holzaufnahme) Det var planlagt å ta ut 300 favner med hjelp av norske arbeidere på nordsiden av jernbanen mot Skjersævatn, men hogsten kom aldri i gang før kapitulasjonen inntraff.

Utenom Hynnekleiv var det ingen avdelinger fast stasjonert i Mykland kommune. Det var likevel en stor gjennomgangstrafikk mellom Evjemoen og Arendal, og enkelte bygninger som kirken ble til tider brukt som overnatting til tyske soldater i transitt.

2. november 1944 inntraff en større tysk rassa i Mykland etter at flyslipp over Lauvholm med 42 droppcontainere hadde blitt observert fra en flyobservasjonspost på Kleveland øst for Evje. Oppdagelsen av slippet førte til at det reiste opp en større styrke med både ordinære soldater og fra det tyske sikkerhetspolitiet i Kristiansand ledet av SS-Hauptsturmführer Rudolf Kerner og den norske medløperen Ole Wehus. Tyskerne gikk brutalt frem med husundersøkelser midt på natten og 23 personer endte opp med å bli arrestert. I påsken 1945 kom det til en ny bølge med rassaer i Mykland da man hadde peilet inn en illegal radiosender på Silkeborga, men for tyskerne ble aksjonen resultatløs. Under den siste aksjonen ble skolehuset og to boliger brukt som innkvartering av den tyske jaktkommandoen.

Flykrasjet på Messel i mai 1945

Krigen var nesten over den 5. mai 1945. Hitler hadde begått selvmord fem dager tidligere og de allierte hadde allerede delt restene av Det tredje rike ved Torgau. Til tross for situasjonen var det fremdeles stor usikkerhet knyttet til hva som skulle skje videre med de tyske styrkene stasjonert i Norge. Fra baser i det nordlige Tyskland tok det av en rekke fly med kurs for Norge. Blant flyene var det omtrent 20 fly av typen Ju 88 og Ju 188 fra langdistanse-rekognoseringsavdeling F/22. Ombord i flyene var det en lett blanding av både mannskap og andre passasjerer stuet sammen i de trange cockpitene.

Ju188E-1. Illustrasjonsbilde som viser flytypen som styrtet på Messel i mai 1945.)

Det ene flyet, en Ju 188, brøt av ukjente grunner av kursen mot Kjevik og gjorde seg klar for nødlanding ved Arendal. Øyevitner så flyet gjøre en sirkel rundt ved Løddesøl, men noen fabrikkpiper vanskeliggjorde nødlandingen og flyet fortsatte nordover mot Blakstad. Ved Messel kunne flere som jobbet ute på jordene om morgenen rundt kl. 09 se at det tyske flyet først gjorde et forsøk på å lande langs jernbanen, men nok en gang måtte det bryte av landingsforsøket grunnet fabrikkpipen til Messel damphovleri og sag. Ved neste forsøk klarte piloten endelig å sette flyet på bakken. Først traff maskinen en telefonstolpe, og like etter en stabel med ved som gjorde at flyet gikk rundt. Piloten gjorde trolig en fatal feil ved å lande med hjulene ute. En buklanding med hjulene inne hadde redusert faren for en velt. Hele cockpiten ble liggende sammentrykt ned mot bakken. Enkelte av besetningsmedlemmene hadde blitt kastet ut av flyet og lå enten døde eller hardt kvestet på bakken. Nordmennene klarte å dra de sårede ut av flyet, men for den ene offiseren var det for sent. Han døde kort tid etter krasjlandingen. En av de overlevende, en ung soldat, skal stadig ha spurt etter «der Ober» som sannsynligvis var denne offiseren. I loggen til Froland lensmannskontor er det nevnt at det var fem mann i flyet hvorav to var døde, to lettere såret og en alvorlig såret.

Blant øyevitnene til krasjet er det noe usikkerhet til den videre skjebnen hos de overlevende. Torleiv Messel (1912-1996) hevdet at den unge soldaten endte opp som eneste overlevende. I registeret til Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge er det oppført tre personer med dødssted Blakstad.

-Feldwebel (sersjant) Walter Gerhard, f. 26.05.1920 fra Breslau.

-Feldwebel (sersjant) Günther Konzack, f. 05.09.1920 fra Forst.

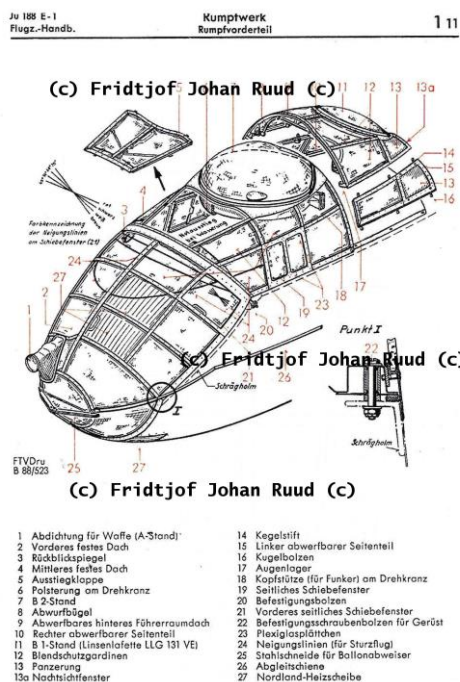
-Oberleutnant (førsteløytnant) Wolfgang Krumei, f. 08.12.1922 fra Olmütz.

Feldwebel Günther Konzack. Via Jan Thygesen.)

Oberleutnant Krumei tilhørte våren 1944 rekonstreringsavdelingen Aufklärungsgruppe 122 og hadde utmerkelsen *Deutschen Kreuz in Gold*, populært kalt «speilegget» blant soldatene i Wehrmacht. Som utmerkelse stod den høyere enn jernkorset av første klasse, men under ridderkorset. Totalt ble det utdelt 28.500 eksemplarer av DKiG under den andre verdenskrig.

På 90-tallet kom Jan Thygesen i kontakt med slektningene til Günther Konzack, som hadde tatt vare på brevet fra Hauptmann (kaptein) Hans Böttcher, Staffelführer (skvadronleder) for 3./F 22. Brevet som Böttcher skrev på Kjevik sommeren 1945, gir noen indikasjoner på hvor kaotisk det var de siste månedene og etter kapitulasjonen. Det eneste som var igjen av personlige gjenstander etter Konzack var en postsparebankbok som ble sendt til de pårørende. Brevet gir likevel en viktig detalj om at det var tre personer som omkom i krasjlandingen. Flyvraket var i en kort tid etter krigen bevoktet av en tysk tropp før restene ble skrotet, men motorene gikk til Grimstad tekniske skole som instruksjonsmateriell. Under bevoktingen klarte folket på Messel likevel å fjerne mange komponenter som fikk nye oppgaver i det norske landbruket etter krigen.

T. v.: Den aktuelle delen merket som punkt 5. Ju188E-1 Flugzeug-Handbuch, Ausgabe Juni 1943. Via Fridtjof Johan Ruud. T. h.: Cockpitluken fra flyet. Via Jan Thygesen.)

Da Thygesen etterforsket krasjet, hersket det noe usikkerhet rundt flytypen som hadde styrtet på Messel. Han gjorde en viktig oppdagelse da han fant et av sidevinduene ved et uthus på Lauvrak. Sidevinduet skulle brukes i tilfelle nødlanding på vann og var unikt for Ju188 som flytype. Ved siden av cockpitluken lå det også den hydrauliske jekken til halehjuliet. Under krigen ble de tyske cockpitene utstyrt med acryl som er en tidlig utgave av plastikk og som var et ganske ukjent materiale i Norge på 30- og 40-tallet. Etter krigen skulle restene av cockpitene fra junkeren på Messel danne grunnlaget for plastbåtindustrien på Sørlandet, men det er en annen historie.

Kilder:

Alfsen, Ole Jørn: *Krigens lokale helter - og noen skjebner fra krigsåra 1940-1945*. Tvedestrand, eget forlag, 2013.

Faye, Wilhelm: *Krigen i Norge 1940. Bnd 2 : Operasjonene i Kristiansand-Setesdalsavsnittet*. Oslo, Gyldendal, 1953.

Frigstad, Vagleik; Svend Lauvrak og Magne Risdal: *Myklands historie – Kultursoga 1832-2009*. Mykland Bygdesogenemnd 2009.

Olsbu, Torjus: "Knut Dale – en XU-agent". I Froland Historielag, Årsskrift 2009 – Nr. 16.

Usterud, Trygve; Olav Moe og Ivar Mjaaland: *Nedtegnelser – minner – rapporter fra deltakelse i Milorg 1943-45*. Mykland Bygdesogenemnd 2010.

Vevstad, Andreas: *Agderskog - Agder Skogeigarlag 1948 – 98*. Tvedestrand, Tvedestrand Boktrykkeri, 1998.

Riksarkivet:

RAFA-2188 – Organisation Todt.

RAFA-2863 – Distriktskommando Sørlandet, Ingeniørkompaniet.

S-1597 - Direktoratet for fiendtlig eiendom.

Norges Hjemmefrontmuseum, Oslo:
General Survey, Aust-Agder fylke.

Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg:
RH 24-70. KTB LXX Armeeekorps
RW 39. Armeeoberkommando Norwegen.

Intervjuer:

Kåre I. Apesland, 12.04.14.
Vagleik Frigstad, 24.07.15.
Margit Gundersen, 25.10.14.
Per Hurv, 12.04.14
Kåre Trelidal 15.08.15.